

HAGIOGRAFIA I TERRITORI. LA MUNTANYA DE SANT JULIÀ DE RAMIS I SANT CARLEMANY

MARC SUREDA I JUBANY

Universitat de Girona

Des de fa més d'una dècada, l'àrea d'Arqueologia de la Universitat de Girona ha desenvolupat de manera sistemàtica campanyes d'excavació arqueològica al jaciment de la muntanya de Sant Julià de Ramis. Aquest conjunt monumental, com és sabut, consta de dues grans etapes d'hàbitat no successives en el temps: un poblat ibèric actiu entre els segles VI i I aC i un *castellum* o fortificació i punt de guaita que funcionà entre els segles IV i VIII dC (Burch et al. 2001; Burch et al. 2006). El poblat iber constitueix un element d'estudi molt important per al coneixement de la romanització de les terres gironines, per tal com fou el precedent immediat i, de fet, l'origen de la fundació de la *Gerunda* romana durant la tercera dècada del segle I aC (Burch et al. 2000; Palahí/Nolla/Vivó 2007). La instal·lació militar tardoantiga també ens il·lustra sobre la xarxa de control del territori durant els darrers moments de l'Imperi Romà i el domini visigot, fins al seu abandonament probablement en correspondència amb el domini musulmà; se n'ha ofert també la publicació detallada de les excavacions (Burch et al. 2006). El jaciment, doncs, ha estat estudiat i se n'han ofert les conclusions pertinents; no tant, potser, altres instal·lacions més tardanes de la zona, com ara l'antiga església parroquial romànica, el priorat de Sant Vicenç de Roca o la mal coneguda capella de Santa Tecla del Congost. Ara volem ocupar-nos d'un epígon d'aquesta història antiga dels jaciments de la muntanya, formulada de manera llegendària i englobadora d'aquestes esglésies medievals, que ara –conexidors com som de la història del lloc amb un cert detall– pot oferir punts de reflexió sobre la manera com els homes de l'edat mitjana s'explicaven el passat i, sobretot, el present.

LES DARRERES ETAPES EN L'OCUPACIÓ DEL CASTELLUM DE SANT JULIÀ DE RAMIS

Hem dit que el moment darrer en la cronologia d'ús del *castellum* de Sant Julià cal situar-lo en relació a l'expansió islàmica, que abastà la zona gironina entre 715 i 717. Segons el registre arqueològic l'abandonament tingué lloc ràpidament i pacífica, sense anar acompanyat de destrucció o d'incendi, fet que evoca un context de pactes normalitzats per al canvi de mans entre els líders de la conquesta i els dirigents urbans als quals degué trobar-se poc o molt vinculat el *castellum* durant els darrers decennis del domini visigot; en són testimonis la troballa d'abundants eines i armes deixades *in situ* i en bon estat, així com l'absència de nivells d'enderroc associats a combustió. Després de l'abandonament, l'indret sí que fou espoliat per aprofitar-ne el material constructiu (teules, carreus, etc) i puntualment també fou ocupat mitjançant l'aprofitament dels antics murs per bastir-hi, a redòs, precàries estructures que es poden relacionar amb activitats de pastoreig, en tot cas no per força vinculades al fet militar. Només l'antiga capella castral, en funcionament com a tal d'ençà del segle VII, perdurà a la part superior de la muntanya fins que es convertí, al tombant de l'any 1000, en l'actual temple i antiga parroquial avui dedicada als Sants Metges (Burch *et al* 2006, 187-188).

En qualsevol cas, el que l'arqueologia ens pot delatar de manera més o menys subtil ens ho confirma la toponímia: cal entendre que la fortalesa era ja abandonada abans de 834, any en què l'emperador Lluís, en el seu precepte de confirmació dels béns de la seu gironina, esmentava el topònim de *Castellum Fractum* (Marquès, 1993, doc. 2, 57-58). Aquest esment serveix tant per fixar aquest *terminus ante quem* com per identificar, definitivament, l'estructura que estudiem amb una instal·lació militar o *castellum*. No oblidem, tanmateix, que com que aquest precepte no fa més que recordar unes possessions ja atorgades en època de Carlemany, cal considerar que el nostre *castellum* ja devia ser *fractum* (és a dir trencat i per tant fora d'ús) abans del 814, data de decés de l'emperador de la barba florida (Canal *et al.*, 2003, 17, 326-329; Burch *et al.* 2006, 143-147).

És lògic entendre que la concessió a la Seu gironina del territori de *Castellum Fractum* degué produir-se poc després que, l'any 801, l'annexió de Barcelona per part de les tropes franques allunyés *Gerunda* de la situació de

perill immediat que havia representat durant tant de temps la seva condició immediatament fronterera: la fortificació, en desús des de feia quasi un segle, havia perdut del tot, ben simplement, la seva raó d'ésser, dissenyada com era per protegir el camí i el territori de les incursions que l'amenassin sobretot des del nord. L'Arqueologia, ja ho hem dit, detecta reformes puntuals migrades i de poca categoria que no semblen tenir res a veure amb l'envergadura que havia demanat l'antiga funció militar del lloc, sinó amb ocupacions puntuals i esporàdiques; si cal relacionar-les –no és pas forçós– amb l'arribada dels francs, caldria valorar la necessitat que aquests pogueren tenir, entre 785 i 801, de controlar d'entrada alguns punts al llarg del camí mentre l'ofensiva prosseguia (Burch et al. 2006, 169). Si fos així, aquestes mateixes ocupacions, per bé que episòdiques, indicarien que la importància estratègica de l'indret podia ser encara evident, tot i que que d'ençà de la invasió agarena el lloc s'hagués abandonat gairebé completament.

En aquest sentit, una font –certament particular– amb què comptem en relació a aquest període darrer és una antiga tradició que relaciona directament Sant Julià de Ramis amb la conquesta de *Gerunda* per part dels francs, i no només això: lliga de manera estreta l'emperador i fins personatges de la seva cort amb punts concrets de la topografia de Sant Julià. Es tracta de la llegenda de Sant Carlemany i la presa de Girona.

LA LLEGENDA DE SANT CARLEMANY EN EL SEGLE XIV I LA PRESENCIA DE SANT JULIÀ

És ben coneguda la llegenda de la presa de Girona per Carlemany, colrada de fenòmens sobrenaturals, com també la presència gairebé obsessiva de la figura imperial en la topografia ciutadana i específicament catedralícia (la torre, la cadira, el drap, la capella, el seny o campana, la copa, el cartoral, la pròpia «imatge» de Carlemany) (Roura, 1988, 22; Vivó, 1989, 58-59). Encara modernament la llegenda de la presa de Girona per Carlemany continua essent un episodi entranyable de l'imaginari –o més aviat del llegendari– popular gironí (Vivó, 1989, 8-11) i des del punt de vista acadèmic ha estat objecte de diversos estudis més o menys recents, des de perspectives variades, de la litúrgia a la història de l'art (Roura 1990, Clara 1994, Molina 2004). Però, com veurem tot seguit, la història només va ser

formulada de manera ja del tot desenvolupada en època baixmedieval. I com que conté una sèrie de referències topològiques que fan esment directe de la muntanya de Sant Julià, creiem convenient dedicar una estona a estudiar-ne els fonaments per veure si, d'una manera o altra, poden contribuir amb alguna claror a la història d'aquests darrers moments d'activitat del nostre *castellum*.

Caldrà, doncs, començar per anar a veure què és el que diu exactament aquesta llegenda en relació a l'indret que ens ocupa. Per fer-ho, cal considerar la versió més antiga de la història completa, la qual, per bé que no en representa la forma més extensa, sí que és segurament la més propera a la redacció primigènia. Són les nou *lectiones* (vuit de fet, ja que la setena correspon a un fragment de l'Evangeli de Lluç –Lc 9, 33–: Clara, 1994, 621) dels nocturns de l'ofici de Matines corresponent a la festa de Sant Carlemany, que s'esqueia a Girona el 29 de gener de cada any i que avui ja no se celebra. La història d'aquesta festa ja ha estat glossada en diversos llocs i, per tant, ara només caldrà resumir-la per posar-nos en context.

El culte a Carlemany va ser precedit per una olor de santedat que es remuntava a l'any 1000, quan l'emperador Odó III identificà que les restes de l'emperador s'havien conservat incorruptes. Un segle i mig més tard, l'emperador Frederic I Barba-roja tornà a assenyalar el fenomen miraculós durant la dieta d'Aquisgrà de 1166 i féu que Reinald, arquebisbe de Colònia, canonitzés el seu antecessor en el soli imperial, amb l'aquiescència de l'antipapa Pasqual III, en un clar exemple de la llibertat que caracteritzava llavors els processos de canonització si els comparem amb les dinàmiques posteriors al concili de Trento.

Moltes esglésies europees adoptaren el culte del sant emperador, que tenia uns inequívocs visos de propaganda imperial en el marc de la querella de les investidures: així Aquisgrà (no cal dir-ho), Colònia, Magúncia, Münster, Worms, Frankfurt, Paderborn o Hildesheim a Alemanya; Basilea o Zuric a Suïssa; Lieja, Bruges o Tournai a Flandes; París, Reims o Sarlat a França. Girona, l'únic exemple peninsular, no tingué en tot cas la festa fins a l'any 1345, any en què la instituí el bisbe Arnau de Mont-rodon, que, com veurem, ornà el calendari litúrgic gironí amb altres festes pròpies; en tot cas, no era una iniciativa fora de lloc, per tal com –ho veurem– existia ja una tradició relativa a l'alliberament de Girona i a la fundació de la catedral per part de l'emperador, que ja abans de l'arribada de Mont-rodon havia afavorit

un cert culte a la seva figura (Roura, 1990, 44). J. Molina ha argumentat de manera clara com el bisbe Arnau fomentà extraordinàriament aquest culte, tot articulant una visió històrica de la seu destinada a destacar el protagonisme de Carlemany com a fundador mític i el seu propi com a reconstructor de l'edifici que, en estil gòtic, anava veient la llum durant els seus anys de canonicat i, després, de pontificat (Molina 2004). Efectivament, el 1345 es dedicà una capella al sant emperador, compartida amb els quatre Sants Màrtirs (una altra aportació de Mont-rodon), i que era precisament la capella patrocinada pel llinatge episcopal i emprada posteriorment com a panteó dels bisbes del llinatge osonenc; com a imatge de culte, s'hi instal·là la bella estàtua d'alabastre atribuïda a Jaume Cascalls que avui es conserva al museu i que s'interpreta també com a criptoretrat del rei Pere el Cerimoniós (Molina 2004). Tanmateix, consta en una acta capitular de 1493 que un breu del papa Sixte IV (1471-1484), probablement dels darrers mesos del seu pontificat, prohibia el rés de l'ofici de nou lliçons. Fidels, els capitulars deixaren de resar-lo i la festa esdevingué un sermó panegíric de Carlemany el diumenge posterior al dia del «sant» i, més endavant, el segon diumenge de Quaresma. Finalment, en un moment en què sembla que ja ni aquest sermó es predicava, el 1883 el bisbe Tomàs Sivilla emeté un decret pel qual, no constant enlloc la canonització de l'emperador, s'ordenava de retirar la imatge de l'altar i disposar-la *en otro lugar decente, pero no en altar alguno*. Amb això s'acabà definitivament el culte litúrgic o paralitúrgic a Carlemany dins la seu gironina (Coulet, 1907, 18-42; Roura, 1988, 22-23; Roura, 1990, 49).

No cal ara repetir les vuit lliçons en la seva totalitat. La darrera edició completa publicada de la versió més antiga, continguda al *Breviarium Gerundense* de 1339, és prou recent (Clara, 1994, 624-628), i només faria falta tenir en compte algunes diferències de lectura puntuals segons publicà Roura (1990, 53). Molt resumidament direm que les lliçons expliquen el tros de la conquesta d'Hispània immediatament anterior a l'entrada de Carlemany a Girona, circumstància en què, sempre segons la llegenda, l'emperador i alguns dignataris seus fundaren algunes de les més famoses esglésies de la regió, l'existència de les quals queda així plenament justificada i explicada. Així, espigolant els elements més característics de la història, veiem que després de vèncer els moros prop d'Elna, l'emperador va agrair l'ajut de Sant Andreu tot dedicant-li un monestir a l'indret de Sureda; igualment, va

assenyalar el lloc on instal·là el seu campament, la muntanya de Sant Julià, amb la fundació de l'església que li donà nom, i seguint el seu exemple dos dels seus fidels mes propers, el guerrer Rotllan i l'arquebisbe Turpí, fundaren sengles temples dedicats a Santa Tecla i a Sant Vicenç. Una nova victòria contra els àrabs propicià la fundació del monestir de Santa Maria d'Amer, en el lloc on –cercant el redactor el dring etimològic– se'ns explica que els musulmans havien tastat l'«amarga» derrota. Finalment, ja instal·lades les tropes imperials a la muntanya de Barufa (Montjuïc), immediata a la ciutat de *Gerunda*, el favor diví els obtingué la victòria tot fent aparèixer al cel una gran creu vermella sobre la mesquita, que era al lloc de la catedral, acompanyada d'una pluja de gotes de sang.

LA CONSTRUCCIÓ DE LA LLEGENDA I ELS SEUS ORÍGENS

L'origen de la història tal com es formula en aquest ofici, doncs, cal cercar-lo en el moment en què la festa fou instituïda a Girona. El propi text que hem comentat avala aquesta afirmació: procedeix de l'antic breviari de Vidal de Blanes, abat de Sant Feliu de Girona –i més endavant arquebisbe de València–, redactat com indicava una nota del propi volum l'any 1339 (Villanueva 1850, XIV, 207). Els oficis de Sant Carlemany i de la Concepció de Maria, dues aportacions de Mont-rodon, hi foren afegits amb pocs anys de diferència però en una posició i per una mà que no deixen lloc a dubtes sobre la seva addició. Aquestes informacions ens han arribat per mitjà del pare Villanueva i dels autors de *l'Espanya Sagrada*, que durant el primer terç del segle XIX pogueren veure i editar parcialment el manuscrit original (Villanueva, 1850, 267-269, ap. II; Merino i la Canal, 1826, 54 i 358; Clara, 1994, 620). Coulet, l'autor més complet en relació a la matèria que ens ocupa, l'any 1902 no el pogué consultar i, per tant, el donà per desaparegut (Coulet, 1907, 47-49); el breviari, però, era a l'arxiu de la catedral el 1965 (Clara, 1994, 619), com encara hi és avui.

En qualsevol cas, la versió inclosa al breviari de 1339 es revela com la més antiga de les que contenen la llegenda gironina en la seva versió acabada. Hi ha dues versions més, que segueixen en allò essencial el text de l'ofici: una narració (el *Tractatus de captione Gerunde*) que farceix l'escriptura telegràfica del nostre ofici amb una mica més de literatura, i un resum fet

d'aquest darrer per part del canonge i vicari general Bernat Cerdà en el curs d'un inventari dels llibres de cor executat l'any 1561. El *Tractatus*, per força anterior a 1561 (segons Coulet, 1907, 90-92, probablement del tombant dels segles xv-xvi) i potser reivindicador d'una festa que ja no es podia celebrar amb normalitat, incorpora algunes precisions curioses que potser val la pena d'enumerar resumidament en relació a allò que ens interessa: detalla que la muntanya de Sant Julià es troba a mitja llegua de Girona (*ad dimidiam leucam*), que la capella que fundà Carlemany en realitat perpetua el lloc on l'emperador dreçà la seva tenda (*in superiore loco, ubi erat tentorium suum*) i que la muntanya va fer d'autèntic quarter general abans de l'atac de Girona, ja que fou el lloc on es varen aplegar totes les provisions i estris necessaris (*misit illuc, ut victualia reportarentur ad locum de Ramis*). Tanmateix, admès el fet que aquesta versió fou composta a partir del text més antic i succint de l'ofici, cal que no considerem aquestes precisions com a portadores d'informació rellevant des del punt de vista històric.

Sembla clar que la redacció d'aquesta llegenda en la manera concreta en què l'hem transcrita pertany al moment de la institució de la festa per part del bisbe Mont-rodon. No obstant això, el bisbe, en el mateix document de la institució de la festa (14 d'abril de 1345), justifica la seva introducció pel fet que el sant emperador havia fundat l'església de Girona i la majoria de cenobis diocesans: *Gerundensem ecclesiam sponsam nostram, necnon fere omnia monachorum cenobia nostre diocesis fundavit* (ADG, Dotalies D-2, 74v-76v). Molts monestirs diocesans fonamentaven els seus privilegis en una fundació imperial abans que el bisbe es decidís a introduir l'ofici. Cal notar, a més, que fins al 1343 l'abat d'Amer fou Ferrer de Mont-rodon, germà del bisbe Arnau; el prelat no degué desaprofitar l'ocasió d'honorar la memòria del seu germà, així com el monestir que aquest havia regit fins feia dos anys (Clara, 1994, 622-623). De fet, un primer testimoni escrit confirma perfectament aquesta asseveració episcopal en termes molt semblants als descrits. Com altres cenobis, el monestir de Sant Feliu de Guíxols també argumentava la seva fundació per part de Carlemany mitjançant el desenvolupament de les pròpies parts de la llegenda. Tal pretensió s'havia fixat per escrit unes dècades abans, el 1315, amb una versió que, a més, feia contemporanis i col·laboradors de l'emperador personatges clau de la història de la seu gironina com el comte Sunyer, la comtessa Ermessenda o el bisbe Pere Roger, distants de dues centúries (Molina 2004, 436).

És palès que hi havia, en tot cas, una certa memòria del pas de l'emperador per les nostres terres anterior al 1300: això ens dona a entendre que encara que la llegenda es fixés per escrit definitivament a mitjan segle XIV, ja anteriorment existia una tradició gironina no només sobre la presa de la ciutat, sinó també sobre els altres detalls de la llegenda, construïts en funció de diverses identificacions particulars. Hi havia entre aquests els esments a la muntanya de Sant Julià? Com que la redacció de l'ofici del sant s'emmarca en la instauració d'un culte de caràcter local o, almenys, no pas proposat uniformement per la tradició de l'Església romana, cal entendre que cada Església local es proveï de l'ofici que li semblà convenient en relació a la pròpia tradició. A Girona, en realitat, existien diversos breviaris o llibres litúrgics que contenien aquest ofici, el text dels quals no coincideix més que en l'oració col·lecta (Roura, 1990, 50-51); un dels oficis, fins i tot, disposa de unes altres matines de nou lliçons on no es fa cap referència a la tradició específica gironina, ans a un argument asèptic i molt succint (Coulet, 1907, 164-165). És probable que vingui d'un brevari que hom es féu portar des d'una altra diòcesi amb devoció carolíngia a mitjan segle XIV, segurament amb el propòsit d'obtenir una guia a l'hora de redactar l'ofici gironí. En aquest sentit, notem que Clara identificà un ofici de Besiers amb una estructura similar (Clara, 1994, 621). El brevari de Vidal de Blanes, en tot cas, conté, per tant, un ofici original i propi de la ciutat.

Efectivament, de la història de l'emperador de la barba florida en participen diversos relats en els quals conviuen el que podríem anomenar un eix central o més difós (bàsicament el que es trobaria al *Pseudo-Turpí* recollit a la Llegenda Àuria) i altres múltiples tradicions, locals o regionals, de més o menys difusió (per exemple, les històries d'herois, com Rotllan, Ogier el Danès o Ernaut, protagonista aquest darrer d'un cicle de gran popularitat en el llegendari francès). Igual que l'ofici s'adaptava a la conveniència de cada església particular, la llegenda (o part de la llegenda) prenia també formes peculiars en cada lloc on era rebuda; així, la versió de Santa Maria de la Grassa (l'anomenat *Pseudo-Philomena*, una crònica atribuïda a un secretari imaginari de Carlemany) s'aturava al pas dels Pirineus i es molestava a explicar la fundació imperial del monestir (Coulet 1907, 7-8, 137-140).

Probablement Girona, doncs, posseïa una tradició pròpia i secular de la història de la presa de la ciutat. És significatiu veure com les fonts més generalitzades sobre la història de Carlemany no tan sols no esmenten

els detalls de la presa de la ciutat, sinó que tot sovint ni hi figura el nom de Girona. Així succeeix amb els fragments relatius a la vida i història de Carlemany que trobem a les *Vides de Sants rosselloneses*, traducció catalana de l'original de Jacopo da Varazze dels tombants dels segles XIII-XIV (Maneikis-Kniazzeh i Neugaard 1977, III, 469-471); tampoc no hi ha referències a Girona en la versió espanyola del *Pseudo-Turpí*, inclòs en l'edició príncep de la mateixa *Llegenda Àuria* impresa a Dresden (1845), que recull la variant més extensa dels textos que circularen per Europa en època medieval i moderna (Macías 1982, II, 843-850).

Amb tot, sí que hi ha fonts que permetin rastrejar aquesta tradició. Els esments de la llegenda gironina anteriors a la redacció de l'ofici no són gaires, però són il·lustres. Dos textos —específicament catalans, això sí— són testimonis de l'existència d'una versió de la presa de Girona anterior al segle XIV: són els dos Cronicons de Ripoll. De modern a antic, el cronicó que ha estat anomenat *Rivipullense II*, escrit entre les darreries del segle XII i els primeríssims anys del segle XIV (Coll, 1991, 29), parla de la presa de Girona en uns termes que podem recordar un cop més:

Hic Carolus dictus Magnus anno Domini 786 cepit civitatem Gerundae, vicens in praelio Machometum, regem ipsius civitatis. Et dum cepit istam civitatem, multi viderunt sanguinem pluere et apparuerunt acies in coelo, in vestimentis hominum et signa crucis. Et apparuit crux ignea in arce supra locum ubi nunc est altare B. Virginis. Et propter hoc mutavit Sedem quae erat in ecclesia S. Felicis in loco ubi nunc est.

A banda de la datació equivocada, que molts autors des de Villanueva ja s'ocuparen de corregir (Villanueva, 1850, XII, 161), observem que la referència se centra en la presa de la ciutat i no pas en els seus preliminars (Sant Julià no hi apareix), i a més fa sortir un rei àrab amb el qual s'entaula un combat (inexistent en les altres versions) que esdevé l'autèntica clau de la conquesta; a més, s'hi fa marrada per tal d'explicar un fenomen que en aquell moment potser ja era controvertit o suscitava necessitat d'explicació (Sureda, 2004), com ara el canvi de seu de l'església de Sant Feliu a la de Santa Maria de Girona. Aquest text va inspirar el fragment, copiat vers el 1315, que hi ha inclòs al *Liber porcionis monachorum* del monestir de Sant Feliu de Guíxols, que també conté la llegenda expressada semblantment i

que hem esmentat abans (Roura, 1990, 41; Molina 2004, 436). En tot cas, el fragment és testimoni de l'existència de la tradició en un moment anterior a la redacció de l'ofici, com a mínim de mig segle i com a màxim uns cent cinquanta anys abans.

Més interessant que aquest darrer és el fragment que extraurem del cronicó ripollès més antic, que l'inevitable Villanueva anomenà *alterum rivipullense*, un document, de fet, compost en la seva part major i més antiga al monestir de Cuixà entre el 965 i el 985 (Salrach, 1995, 19). En ell, hom hi troba esmentada succintament la presa de Girona amb els següents mots:

Gerundam civitatem homines tradiderunt regi Karolo. El multi viderunt sanguinem pluere et mortalitas magna secuta est. Aparuerunt acies in coelo, et signum crucis in vestimentis hominum.

Aquest text, més escuet, tampoc no expressa res en relació a Sant Julià, però almenys té la virtut de testimoniar una versió més antiga de la llegenda en què els protagonistes del fet són ja els homes de la ciutat, voluntàriament adherits a la causa imperial. Val la pena tenir en compte, però, que aquesta versió resumida de la llegenda es registra a Ripoll i no pas a la pròpia Girona. És possible que, a la ciutat protagonista dels fets, existís una llegenda més àmplia? És difícil de saber. Ens hem d'accontentar a constatar que el testimoni literari més recent de la presa de Girona apareix només uns 150 anys més tard de la darrera constància documental del castell (834), però sense esmentar específicament Sant Julià, per a la qual cosa ens caldrà esperar fins a la meitat del segle XIV.

L'HAGIOTOPOGRAFIA DE SANT JULIÀ EN LA LLEGENDA

Tornant a la nostra llegenda, sigui com sigui, és clar que la versió de vers el 1345 pretenia d'una manera o d'una altra explicar la presència a la muntanya de tres instal·lacions religioses, les tres esglésies de Sant Julià, Santa Tecla i Sant Vicenç. Ja hem vist que es tracta d'un esforç similar al que volia justificar l'existència dels monestirs de Sant Andreu de Sureda i de Santa Maria d'Amer, tots dos per altra banda antiquíssims (esmentats per primer cop el 800 i el 844 respectivament). En aquest sentit, l'església de

Sant Julià apareix esmentada per primer cop només en el document datat l'any 1019, la dotació de la canònica gironina, com a *ecclesiam Sancti Iuliani de Castelfreit* (Marquès 1993, doc. 79, 181), encara que, ben significativament, amb el mateix topònim (traduït) que identificava el lloc l'any 834 (*Castellum Fractum*: Burch *et al.* 2001, 125-129; Canal *et al.*, 2003, 325-329). Si no altra cosa, aquesta denominació sembla crear un lligam directe entre l'església medieval, la fundació de la qual els clergues del s. xiv intentaven justificar, i els primers moments de la repoblació carolíngia de l'àrea gironina. Mai no sabrem, però, si el bisbe Mont-rodon va ser conscient d'aquesta coincidència, ni en el cas de Sant Julià ni en el dels altres dos monestirs. En tot cas, és a Carlemany a qui s'atribueix la responsabilitat d'haver fundat el temple i convé recordar que, abans de la construcció de l'església actual, que cal situar obligatòriament abans del 1019, ja existia en aquell lloc una esglésiola visigoda que reforça encara més l'antiguitat del lloc com a establiment religiós (Burch *et al.* 2000, 112-130; Burch *et al.* 2006, 63-76). Direm encara, només de passada i com a nota curiosa, que algunes tradicions òbviament més festives que rigoroses situen a la zona del Congost, de Campdorà o de la muntanya mateixa no només la tenda, sinó la pròpia tomba de l'emperador! (Vivó, 1989, 8-9).

I, per cert, què en sabem doncs de les tres capelles que esmenta la llegenda? A jutjar pel que succeeix amb les altres esglésies que s'esmenten a l'ofici, cal entendre que es tracta d'edificis que existeixen o que com a mínim havien existit a mitjan segle xiv. L'antiga església parroquial de Sant Julià i Santa Basilissa, avui anomenada popularment dels Sants Metges, és la més visible i coneguda de totes tres. Es tracta d'un temple de tres naus en la seva major part de cap al 1000, amb lèxic decoratiu llombard plenament incorporat i complementat amb reformes d'època baixmedieval i moderna (porta d'accés, campanar, sagristia). Acabem de recordar que perpetuava una capella de l'antiguitat tardana, bastida ella, al seu torn, a redòs de l'antic temple construït pels romans en aquell indret, convenientment aterrat (Burch *et al.* 2001, 120-130). Degué ser a partir de la presència franca que se li associà el títol de Sant Julià, juntament després amb l'afegit de *Rama* o *Ramis* que podria procedir d'un antropònim, qui sap si relatiu al possessor de l'indret durant la dominació musulmana (Burch *et al.* 2006, 188). L'església actual, dins els cànons formals del primer romànic, amb planta basilical de tres naus i sense transsepte, és documentada, com vèiem, a partir de

1019, essent la més notable de les instal·lacions religioses de la muntanya. Això explica que l'autor de l'ofici entengués que fou fundada pel mateix emperador, o que el del *Tractatus* suposés que perpetuava l'emplaçament de la tenda imperial, quan en realitat el que feia era perpetuar una antiga capella castral.

Sant Vicenç de Roca (o de les Roquetes), al seu torn, fou un petit priorat canonical (tres canonges, el prior i un beneficiat en el segle XIII) fundat per l'ardiaca Ramon el 1187. Desapareix de la documentació en el s. XV i només en queden les restes d'una petita església del segle XII, convertida en masia i actualment enrunada (Pladevall 1991, 202-203). A diferència dels Sants Metges, Sant Vicenç ja no es troba dalt de la muntanya, sinó a la plana que li queda immediatament a sota, al sud-oest, és a dir, al vessant «gironí» de la muntanya. El petit edifici religiós que es conserva avui escau perfectament a aquestes fites cronològiques, tot presentant un sever parament de blocs de pedra de Girona tallats a fil sense decoracions de tipus llobard. Tot i que desconeixem si l'arqueologia ens podria revelar la presència d'una instal·lació anterior, cal notar que situar la fundació del priorat (i potser amb ella la del lloc de culte en absolut) a les darreries del segle XII accentua l'anacronisme de la llegenda en atribuir la seva promoció al mateix Turpí de Reims. De fet, sospitem, a més, que els documents que certificaven aquesta fundació, duta a terme per un clergue catedralici, no devien trobar-se físicament tan lluny del redactor de l'ofici de 1345 que aquest no pogués anar-los a cercar. Malgrat tot, hom optà per explicar l'existència de la capella des d'un punt de vista llegendari, seguint a ulls clucs una tradició popular que permetia la inclusió de tot nou element en aquesta potent clau hermenèutica de la presència imperial, alhora que feia innecessària la consulta de documents.

Per acabar, la capella de Santa Tecla, fundada segons la llegenda per l'heroi Rotllan, és de totes tres la més fugissera. Sembla que cal cercar-la justament a l'altra banda de la muntanya, a la zona plana propera al Congost i avui ja dins el terme de Celrà: documentem una església de *sancta Tecla del Congost*, en afrontacions concordants amb aquesta situació, esmentada en documents dels anys 1085 i 1254, sense que se'ns hi indiqui la situació ni el règim del temple, que en tot cas no podia haver estat de cap manera parroquial (Canal *et al.* 2003, 248-250). Malgrat que avui se n'hagi perdut completament la memòria, és evident que l'església existia a mitjan segle XIV, quan el redactor de l'ofici estimà oportú d'explicar «històricament» la

seva presència. Amb tota probabilitat se'n varen perdre les darreres pistes a la baixa edat mitjana o inicis de l'edat moderna, de manera que el seu record s'ha esvaït del tot entre els habitants actuals de la zona.

Observem que les tres esglésies se situen de tal manera que, en certa manera, ceneixen i limiten la muntanya a l'àrea propera al Congost, és a dir, a prop i al llarg del pas del riu i de la via: al capdamunt, al peu del vessant sud i al pas del riu. Potser aquesta disposició «protectora» va inspirar l'autor de l'ofici (o l'imaginari popular on va néixer l'antiga tradició) un programa constructiu unitari i de caire militar que expliqués la fundació de les tres esglésies, les quals, com hem constatat almenys en dos casos, tenen un origen en realitat prou divers i desconnectat.

Una cosa sí que sembla deduir-se de la llegenda: hom és aparentment ben conscient que la muntanya serví d'instal·lació militar i que només posteriorment hi hagué una església. No deixa de ser curiós (i significatiu, pensem) que la llegenda del segle XIV parli només de dues fortificacions a part de la pròpia Girona: les Cluses i la muntanya de Sant Julià. No només això, sinó que, seguint la seva tònica habitual, el text de l'ofici s'esforça per explicar-ne el topònim de manera pintoresca, tot dient que els sarraïns s'hi havien «clos» a dins. Recordem que les Cluses, situades al pas més còmode dels Pirineus a l'àrea gironina, s'han de considerar com una fortificació d'origen relacionable amb el del *castellum* i en tot cas integrat, amb ell, dins d'un mateix sistema de fortificació en profunditat (Burch et al. 2006, 149-171). L'esment de només aquestes dues fortificacions antigues, en un segle XIV en què molts altres castells devien oferir-se a la vista de tothom, no deixa de tenir per a nosaltres una significació. Potser, qui ho sap, aquest doble esment tan exclusiu és testimoni de l'origen reculat de la llegenda, nascuda en un moment en què encara perdurava el record de l'antiga xarxa de fortificacions.

SANT JULIÀ I LA SEU DE GIRONA

Convé tenir en compte, ja per acabar, que el propòsit de la llegenda en relació a Sant Julià es troba sens dubte relacionat amb la possessió del terme del *castellum* per part de la Seu, el lloc on la llegenda gironina es fixà per escrit i a la qual les redaccions destinen la major atenció. Ja des dels inicis del segle

novè, és a dir des del primer precepte que va atorgar el mateix Carlemany, el terme de *Castellum Fractum*, esdevingut terra fiscal, forma part del primer paquet de possessions territorials de la diòcesi gironina en el moment de la reorganització diocesana, juntament amb altres grans propietats com les *Parietes Ruffini*; especialment aquestes dues es mantingueren al nucli d'aquests béns episcopals fins que foren atribuïts a la mensa canonical. Sant Julià apareix, en aquest context, en diversos preceptes imperials (la majoria) que ratifiquen les possessions episcopals (844, 881, 886, 899, etc: Canal *et al.*, 2003, 330). El 887 la propietat encara no passà a les basíliques urbanes de Santa Maria i Sant Feliu (la catedral, doncs) en el que sembla la primera creació d'una mensa o d'un lot de propietats particular per concessió del bisbe Teuter (Martí, 1997, doc. 17, 83-85). El terme del *Castellum Fractum* s'incorpora de manera clara i definitiva al patrimoni catedralici només amb la constitució i dotació de la mensa canonical per part del bisbe Pere Roger i els seus col·legues a partir de 1019, arran de l'acte fundacional, per tant, del que hauria de ser el capítol catedralici medieval gironí. De fet, Sant Julià va restar la possessió principal de la Pabordia de Maig de la seu, fins al final definitiu de l'administració dels béns temporals catedralicis a causa del procés desamortitzador del segle XIX (Villar, 1997, 41 i 127; Puig, 2003, 13).

És evident que l'acta d'institució de la canònica, còpies de la qual gaudeixen de llocs privilegiats entre els documents més simbòlics de l'arxiu catedralici (ACG, Llibre Verd, ff. 104v-105v), constituïa una fita per a la memòria col·lectiva de la corporació capitular gironina, identificada des de sempre (i més com més avançava el temps) amb les seves propietats i els seus privilegis fiscals i jurídics. I és normal, doncs, que els elements que hi figuren fossin objecte d'una cura especial i, potser, d'una memòria particular per part dels canonges, canonges com el mateix Arnau de Mont-rodon abans de ser bisbe, com Vidal de Blanes i, potser, com el redactor del nostre ofici de sant Carlemany. De totes maneres, cal destacar que Sant Julià és, de fet, l'única possessió primerenca de la seu que apareix en el relat; d'altres més importants, com Celrà o Castelló d'Empúries, no hi tingueren cabuda. Potser cal explicar-ho pel fet que Sant Julià, d'entre aquestes primeres propietats, era l'única que, segons es recordava, havia contingut una instal·lació militar des de temps immemorials, fet que permetia relacionar encara un altre element catedralici (en aquest cas, unes terres) amb l'alliberament de la ciutat i, per tant, amb l'emperador benefactor de la seu. Que el terme de *Castellum*

Fractum no hagués recaigut en la possessió canonical abans de 1019 no era cap obstacle per a uns homes que, com es veia en el document guixolenc de 1315, no tenien inconvenient a fer Turpí contemporani d'Ermessenda. En aquest sentit doncs, les instal·lacions religioses de la muntanya de Sant Julià de Ramis esdevenien el darrer testimoni d'una funció militar desdibuixada –en el segle XIV ho denotava encara, en solitari, el topònim– però que podia ser clarament vinculable a la presència de Carlemany, fet que feia convenient i oportú explicar històricament aquestes fundacions: així es forjava una baula més de la cadena amb què, sobretot d'ençà del pontificat d'Arnau de Montrodon, es volia unir indissolublement l'emperador de la barba florida amb els prestigiosos orígens de la Seu de Girona (Molina 2004).

Independentment de la rellevància del paper que el nostre *castellum* hagués pogut jugar en el context de l'arribada dels francs en terres gironines, que cal suposar més aviat anecdòtic, cal constatar que una tradició local relacionava la muntanya amb aquesta circumstància. L'origen d'aquesta llegenda es remunta com a màxim a finals del segle desè (prou a prop, doncs, dels esdeveniments reals), tot i que la inclusió de Sant Julià només apareix a mitjan segle XIV a través de la consideració de les instal·lacions religioses que hi havia a la muntanya en aquell moment, hereves d'una funció militar que la llegenda corrobora i que l'arqueologia també ha pogut identificar, tot i que sota signes diferents i en els períodes anteriors a la presència franca. Tal narració, que avui titllaríem d'hiperbòlica, anacrònica o llegendària, participava en realitat de la manera de construir el coneixement històric per als homes del segle XIV, que s'explicaven el present en funció dels propis interessos; en el nostre cas, la presència de Sant Julià obeïa lateralment, amb tota probabilitat, a la construcció i consolidació de l'imaginari col·lectiu dels clergues de la seu de Girona, un procés perfectament conegut en aquest context cronològic. Tant se val que l'emperador no posés mai el peu a la ciutat ni a la muntanya: el terme de Sant Julià, la seva parròquia i el topònim de Castell Freït, indissolublement unit a aquestes dues darreres realitats, constituïen en ells mateixos per als gironins del segle XIV (i segurament per als d'abans i de després) un altre dels records que unien Girona i la seva seu amb Carlemany.

BIBLIOGRAFIA

- Burch et al. 2001
BURCH, J.; NOLLA, J.M.; PALAHÍ, LI.; SAGRERA, J.; SUREDA, M.; VIVÓ, D.: *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1. El sector de l'antiga església parroquial*, Ajuntament de Sant Julià de Ramis.
- Burch et al. 2006
BURCH, J.; NOLLA, J.M.; PALAHÍ, LI.; SAGRERA, J.; SUREDA, M.; VIVÓ, D.: *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El Castellum*, Ajuntament de Sant Julià de Ramis.
- Clara, 1994
Clara i Tibau, Josep, «L'ofici a Carlemany dins el breviari de 1339», dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* vol. XXXIV, Girona 1994.
- Coll 1991
COLL i ALENTORN, Miquel, *Historiografia* (Obres de Miquel Coll i Alentorn, vol. I), Curial/PAM, Barcelona.
- Coulet 1907
COULET, Jules, *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de Saint Charlemagne*, Coulet et fils Éditeurs, Montpellier.
- Canal et al. 2003
CANAL, J. CANAL, E., NOLLA, J.M. SAGRERA, J. *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, dins Col·lecció Història urbana de Girona, 5. Ajuntament de Girona.
- Maneikis-Kniazzeh/Neugaard 1977
MANEIKIS-KNIAZZEH, Charlotte S., i NEUGAARD, Edward J., *Vides de sants rosselloneses*, Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 3 vols.
- Macías 1982
DE LA VORÁGINE, Santiago, *La leyenda dorada* (ed. i trad. a cura de José Manuel Macías), Alianza, Madrid 1982, 2 vols.
- Marquès 1993
MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M. (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona, 2 vols.
- Martí 1997
MARTÍ, Ramon (ed.), *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona.
- Merino/la Canal 1826
MERINO, Antolín, i DE LA CANAL, José: *España Sagrada, tomo XLIV, tratado LXXXII. De la Santa Iglesia de Gerona en su estado moderno*, Madrid.
- Molina 2004
MOLINA i FIGUERAS, Joan, «Arnau de Montrodon y la catedral de San Carlomagno. Sobre la imagen y el culto al emperador carolingio en Gerona», dins *Anuario de Estudios Medievales* 34/1, Barcelona, 417-454.

Pladevall 1991

PLADEVALL i FONT, Antoni, «Sant Vicenç de les Roquetes (dades històriques)», dins *Catalunya Romànica vol. V (Gironès, Selva, pla de l'Estany)*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 202-203.

de Puig 2003

DE PUIG i DE TRAVER, Narcís, *L'armari i les pabordies de la seu de Girona durant l'edat moderna. Un exemple de comptabilitat senyorial*, treball de recerca inèdit, Universitat de Girona.

Roura 1988

ROURA i GÜIBAS, Gabriel, *Girona carolíngia (875-1000)*, Quaderns d'Història de la Ciutat, Ajuntament/Diputació de Girona.

Roura, 1990

ROURA i GÜIBAS, Gabriel, «L'ofici de sant Carlemany al bisbat de Girona», dins *Miscel·lània litúrgica catalana vol. IV*, IEC, Barcelona.

Salrach 1995

SALRACH, J.M., «Contribució dels monjos de Ripoll als orígens de la historiografia catalana: els primers crònics», dins *Art i cultura als monestirs del Ripollès*, PAM, Barcelona, 17-35.

Sureda 2004

SUREDA i JUBANY, Marc, «La catedral de Girona, matèria històrica. Historiografia a l'entorn de la seu (ss. xvii-xxi)», dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins vol. XLV*, Girona.

Villanueva 1850

VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario á las Iglesias de España*, vols. XII-XIV, Real Academia de la Historia, Madrid.

Villar 1997

VILLAR i TORRENT, Joan, *Les pabordies de la catedral de Girona*, treball de recerca inèdit, Universitat de Girona, 2 vols.

Vivó 1989

VIVÓ i SIQUÉS, Carles, *Llegendes i misteris de Girona*, Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona.